

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Павлюк Л. М.

У статті автор аналізує теоретичні аспекти та наукові підходи до визначення сутності і структури феномену "соціальна компетентність", обґрунтовує актуальність дослідження проблеми формування соціальної компетентності старших підлітків.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціальна компетентність, соціальна адаптація, взаємодія, самореалізація, соціальна зрілість.

В статье автор анализирует теоретические аспекты и научные подходы к определению сущности и структуры феномена "социальная компетентность", обосновывает актуальность исследования проблемы формирования социальной компетентности старших подростков.

Ключевые слова: социальное развитие, социальная компетентность, социальная адаптация, взаимодействие, самореализация, социальная зрелость.

The author analyzes theoretical aspects and scientific approaches to the determination of the nature and structure of the phenomenon "social competence" and substantiates the importance of the research into the problem of social competence formation in senior adolescents.

Key words: social development, social competence, social adaptation, interaction, self-realization, social maturity.

В умовах розбудови української державності надзвичайно актуальною є проблема формування соціальної компетентності підлітків, що зумовлено пошуком оптимальних шляхів підготовки їх до самостійного життя. Тому для сучасної педагогічної теорії і практики саме проблема формування соціальної компетентності підлітка є актуальною. Звернення широкої громадськості, вчених, педагогів, психологів до цієї проблеми зумовлено тим, що діти в умовах демократичного суспільства повинні залучатися до соціально-культурних процесів, економічного життя суспільства, системи людських взаємин із якомога більш раннього віку.

Останніми роками у зв'язку з соціально-економічними і політичними змінами в житті держави і помітною активністю у цих процесах молоді, яка вчиться, учені приділяють все більше уваги науковим дослідженням соціального розвитку підлітків, бо саме в період дорослішання, переходу "від дитинства до дорослості" формуються знання, уміння, навички взаємодії з іншими людьми в суспільстві, встановлюються стосунки, позиції, погляди. Але достовірної картини переважного рівня соціального розвитку підлітків у країні або окремих компонентів соціального розвитку, зокрема формування соціального досвіду, в кількісних і якісних показниках ми на сьогоднішній день не маємо.

Різні аспекти проблеми соціальної компетентності привертала увагу багатьох дослідників. Ученими досліджувались модель соціальної компетенції (В. Слот, Х. Спанярд), структура та зміст соціальної зрілості (О. Михайлов, В. Радул); професійна та комунікативна компетентності (І. Бех, С. Демченко, М. Елькін, С. Козак, А. Онкович та ін); соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); соціальна компетентність (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Яцук та ін.); соціальна компетентність дошкільників та молодших школярів (М. Гончарова-Горянська та ін.), структура соціальної компетентності (В. Масленнікова).

У наукових роботах з психології, педагогіки, соціології та філософії досліджуються окремі аспекти, інтеграція яких дає ґрунтовне уявлення про соціальну компетентність особистості: соціалізація особистості (Т. Алексеєнко, А. Капська, І. Кон, А. Мудрик); соціальне становлення особистості (К. Абульханова-Славська, О. Карпенко, Є. Нікуліна); соціальна ідентичність (Н. Іванова, Ю. Тюменєва); соціальна адаптація (О. Литовченко, Т. Ушакова); соціальна впевненість та самостійність (М. Безруких, Д. Єгоров); соціальна активність (З. Кенесаріна, О. Киричук, Н. Михайленко, Н. Пономарчук); відповідальність (І. Дем'яньєва, Т. Шишова, В. Радул); самовизначення (І. Зверєва, А. Мудрик, О. Щербініна); саморегуляція (А. Литко, О. Ядов); ціннісні орієнтації (К. Журба, В. Костів, О. Сухомлинська). Водночас окремі питання залишилися недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі.

У зв'язку із актуальністю означеної проблеми головну мету даної статті ми вбачаємо в аналізі її теоретичної бази та наукових підходів до визначення сутності і структури феномену "соціальна компетентність".

Проблема соціальної компетентності ще не отримала свого глибинного вивчення та вичерпного аналізу, тому в науковій літературі категорія "соціальна компетентність" широко трактується та співвідноситься з іншими науковими категоріями. Актуальність проблеми обумовлена тим, що в умовах реформування вітчизняної освіти та приєднання до Болонської системи компетентнісний підхід в освіті та вихованні набуває неабиякого значення.

Спираючись на аналіз наукової літератури, "соціальну компетентність" можна визначати як набуту здатність особистості гнучко орієнтуватися в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем. У науковій думці пострадянського періоду поняття "соціальна компетентність" та "соціально-психологічна компетентність" часто співвідносяться та утотожуються: соціальна компетентність сама по собі вже передбачає певний рівень особистісної компетентності, а соціально-психологічна компетентність тлумачиться як інформованість та здатність індивіда ефективно взаємодіяти з оточенням у системі міжособистісних відносин. Таким чином, можна констатувати, що істотної різниці в тлумаченні вищезгаданих термінів не виявлено.

Важливими у дослідженні теоретичних аспектів проблеми формування соціальної компетентності є наукові праці С. П. Архипової, яка вважає, що соціально-психологічна компетентність є інтегральним показником особистісного розвитку, фактором самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості, та А. Гудзовської, яка соціально-психологічну зрілість розуміє як компетентність, здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми, вміння правильно визначати психологічні особливості людей.

Аналіз теоретичних розробок з проблеми формування соціальної компетентності особистості дає підстави стверджувати, що дослідження 90-х рр. ХХ ст. (А. В. Євсєєв, О. В. Сафронова, І. Н. Нікітін) трактують соціально-психологічну компетентність як певний рівень розвитку комунікативних якостей особистості, вміння попереджати та розв'язувати конфлікти тощо. Трактуються зводяться до категорій комунікативності, конфліктності, розв'язання спеціальних завдань, оскільки дослідників цікавила соціально-психологічна компетентність керівника, тобто його особистісна відповідність об'єктивним вимогам посадових обов'язків.

У наукових дослідженнях Л. А. Петровської, Л. Лепіхової соціально-психологічна компетентність розглядається як комплекс когнітивних здібностей особистості, спрямованих на пізнання партнерів спілкування та психологічних особливостей процесу комунікації в цілому.

Таким чином, можна стверджувати, що соціально-психологічна компетентність враховує психологічні складові особистості, такі як цінності, мотиви, настановки, переконання, здібності тощо, але, як і будь-який вид компетентності, проявляється у діяльності, зокрема, як і соціальна, проявляється у міжособистісних відносинах.

Ряд дослідників поняття "соціальна компетентність" тісно пов'язують з поняттям "професійна компетентність", під яким В. В. Камаєва, Н. В. Кузьміна, Л. М. Мітіна, С. С. Рачева та ін. розуміють спеціальні знання та вміння, необхідні для здійснення певної професійної діяльності. На погляд Р. Х. Гільмеєвої, професійна компетентність – це здатність людини, в основу якої покладені її досвід та знання, вміння ефективно розв'язувати задачі, які відносяться до сфери її професійної діяльності.

Деякі дослідники (С. С. Фіранер, О. Г. Малая, Н. Гарашкіна) вважають, що поняття "соціальна компетентність" невід'ємне від поняття "професійна компетентність", що формування і розвиток соціальної компетентності особистості неможливе поза формуванням її як фахівця-професіонала, де основою розвитку соціальної компетентності є теорія і практика безперервної освіти, чим фактично формування соціальної компетентності ставиться в залежність від формування професійної компетентності і соціальна компетентність стає складовою професійної. Тоді як ми можемо вести мову про соціальну компетентність дитини дошкільного віку, молодшого шкільного та підліткового або взагалі про людину, яка має лише базову середню освіту? Вищезазначені дослідники не враховують вікових вимог соціальної компетентності, бо кожна вікова група має свої особливості, що відповідають нормам соціальної компетентності. Тому ми вважаємо, що ці поняття не можуть ототожнюватися, адже поняття "соціальна компетентність" є більш глибоким та ширшим, а професійна компетентність – лише складова соціальної компетентності. Успішність життєвого шляху особистості визначає не лише професійність, а й інші особистісні та соціальні фактори, хоча, слід зазначити, задоволеність фахом, роботою є одним з вагомих чинників, що впливають на усвідомлення себе успішним/неуспішним, щасливим /нещасливим тощо.

У результаті аналізу наукової літератури з проблеми формування соціальної компетентності особистості можна стверджувати, що ряд авторів терміни "соціальна компетентність" та "соціальна зрілість" вважають синонімічними або максимально наближують їх один до одного. Для того, щоб упевнитися, що для цього є певне підґрунтя, слід звернутися до словникового тлумачення категорії "зрілість": 1) стан організму, який досяг повного розвитку; зрілий вік; 2) високий ступінь розвитку, удосконалення; зрілість думки.

І. Дем'яненко, Н. Зубарева розглядають соціальну зрілість як можливість та необхідність відповідати за себе та інших на рівні дорослої людини, утотожуючи поняття "соціальна зрілість" та "соціальна відповідальність". Проте, на нашу думку, соціальна відповідальність є лише складовою соціальної зрілості/ компетентності.

Важливими для дослідження проблеми формування соціальної компетентності старших підлітків є наукові доробки А. Позднякова, який під соціальною зрілістю розуміє сукупність компетентностей: громадянську, побутову, комунікативну та компетентність в галузі саморегуляції та самостійної пізнавальної діяльності.

Т. І. Толстих соціальну зрілість старшокласників розуміє як усвідомлення себе суб'єктом власної індивідуальності, суб'єктом власного життя та суб'єктом історичного процесу, а також усвідомлення своєї належності до певної сфери суспільних відносин та певному соціальному колу, причому суб'єктом, наділеним певними якостями та вміннями: позитивною ціннісною орієнтацією, професійною визначеністю, складеним самовизначенням, активною життєвою позицією, здатністю до адаптації у суспільстві, компетентною взаємодією з членами суспільства, самостійністю, відповідальністю.

Важливими для дослідження проблеми формування соціальної компетентності старших підлітків є визначення поняття "соціальної зрілості" Є. Долла, автора "Шкали соціальної зрілості", який трактує його через поєднання особистої незалежності та відповідальності. Особиста незалежність є здатністю індивіда самостійно вирішувати власні справи, самостійно регулювати свої соціальні відносини. Соціальна відповідальність є відповідальністю стосовно самого себе, до інших, до суспільства.

При визначенні сутності поняття "соціальна компетентність" можна враховувати і поняття "соціальна зрілість", за А. А. Реаном, який стверджує, що соціальна зрілість – це система знань про соціальну дійсність та власну особистість, яка дозволяє людині адекватно адаптуватись, приймати рішення зі знанням справи, враховуючи ситуацію, що склалась.

Спираючись на вищесказане, можна констатувати, що проблема формування соціальної компетентності старших підлітків акумулює в собі багато значних та вагомих питань, характерних для реформування системи освіти та виховання, де компетентнісний підхід стає дедалі більш актуальним.

У результаті аналізу джерельної бази з проблеми формування соціальної компетентності старших підлітків можна визначити основну сутність поняття "соціальна компетентність" – це комплекс особистісно-психологічних технологій взаємодії особистості із навколишнім соціальним середовищем. Ефективність, успішність цієї взаємодії визначає рівень соціальної компетентності. Дослідження цих особистісно-психологічних технологій, що утворюють зміст соціальної компетентності, потребує подальшого вивчення фахівцями різних галузей науки.

Таким чином, можна вважати, що соціальна компетентність – це багатогранна характеристика особистості, яка своєю багатокомпонентністю охоплює всю множину та глибину її функціонування в соціумі. Оскільки особистість – істота суто соціальна, то формат соціальної компетентності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із навколишнім соціальним середовищем, так і самопочуття та самоприйняття особистістю самої себе в постійно мінливому соціумі. При цьому соціальна компетентність передбачає як достатній рівень вміння будувати партнерські стосунки, здатності до кооперації, так і достатній рівень конформності для того, щоб не йти врозрід з вимогами суспільства.

Стосовно сутності поняття "соціальна компетентність" ми притримуємось визначення С. С. Бахтеєвої, яка представила її у такому загальному вигляді:

- "знати": знання, необхідні для здійснення соціальних технологій; цінності, які скеровують використання знань та вмінь;

- "вміти": не лише способи реалізації знань, а й вміння особистості вільного та свідомого самовизначення як у внутрішньому духовному досвіді, так і у зовнішній соціальній дійсності;

- "досягати": вміння здійснювати поставлені цілі в рамках закону, моралі, культури;

- "відповідати": діяльність та поведінка особистості відповідають вимогам, які висувають до особистості держава, соціум, родина, фах тощо. Така відповідальність проявляється у вмінні особистості здійснювати свої обов'язки, права, повноваження на відповідному соціальному та культурному рівнях.

Спираючись на думку О. В. Прямікової, соціальна компетентність як аспект індивідуальної свідомості відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою. Соціальна компетентність є конгломератом альтернативних складових, необхідних для реалізації своїх цілей у суспільстві, які частково перевірені на власному досвіді.

З точки зору структури "соціальної компетентності" можна зазначити, що вона змінюється залежно від поглядів дослідників щодо цієї категорії, та існують певні протиріччя стосовно її структурних елементів.

У результаті аналізу наукової літератури з проблеми формування соціальної компетентності старших підлітків можна зробити наступні висновки:

- Проблема формування соціальної компетентності ще не отримала свого глибинного вивчення та вичерпного аналізу, тому в науковій літературі категорія "соціальна компетентність" широко трактується та співвідноситься з іншими науковими категоріями.

- Соціальна компетентність – це багатогранна властивість особистості, яка своєю багатокomпонентністю охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі. Її створюють як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із навколишнім соціальним середовищем, так і самопочуття та самоприйняття особистістю самої себе в постійно мінливому соціумі.

- Велика кількість наукових доробок щодо проблеми формування соціальної компетентності особистості свідчить про наявність стійкого інтересу дослідників до даної проблеми.

Література

1. Бахтеева С. С. Формирование социальной компетентности в процессе обучения иностранному языку в ВУЗе экономического профиля : дисс. ... канд. пед. наук / С. С. Бахтеева. – Казань, 2001. – 174 с.
2. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна школа. – 2004. – № 7–8.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
4. Руденко О. В. Підвищення компетентності працівників освіти у спілкуванні // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка : в 3 т. / – за ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2005. Т. 3. – 2005. – С. 477–482.
5. Слот В. Нидерландская модель социальной помощи детям и подросткам, ориентированная на социальную компетенцию / В. Слот, Х. Спаньярд // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – № 1. – С. 5–12.